

HOGYAN LÁTTA A KORABELI PSZICHOLÓGIÁT DIENES VALÉRIA, 1914-BEN ÍRT „A MAI LÉLEKTAN FŐBB IRÁNYAI” C. MUNKÁJÁBAN?

Tóth Enikő¹, Szokolszky Ágnes²

¹ SZTE BTK Pszichológiai Intézet, totheniko0721@gmail.com

² SZTE BTK Pszichológiai Intézet

Dienes Valéria a 20. századi magyar szellemi élet kiemelkedő alakja volt, aki sokoldalú tehetségként alkotott a matematika, a filozófia, a pszichológia és a modern táncelmélet és táncművészet területén. Személyét és munkásságát mindamelllett sokáig elhallgatás övezte az 1947-es kommunista rendszerváltást követően mély vallásossága, bergsoniánus vallásfilozófiája, valamint a modern táncművészethez és a pszichológiához való kötődése miatt. Írásunkban felidézzük Dienes Valéria életének főbb állomásait, de figyelmünk elsősorban az általa 1914-ben írt, a korabeli pszichológia helyzetét bemutató és elemző könyvére irányul. A mű akkor született, amikor a pszichológia kezdett kibontakozni, mint tudomány. Dienes éles szemmel és pontos nyelvezettel fogalmazta meg észrevételeit, amelyek ma is tanulságosak. Írásunkban Dienes saját, a korabeli lélektan nyelvezetét tükröző és találóan pontos szavait idézve világítjuk meg a pszichológia korabeli helyzetét, és hívjuk fel ismételten a figyelmet életművére.

Kulcsszavak: Dienes Valéria, magyar pszichológiatörténet, magyar filozófiatörténet, bergsoniánus pszichológia, orkesztika, Henri Bergson

Írásunk középpontjában Dienes Valéria, a 20. századi magyar szellemi élet egyik kiemelkedő alakja áll. 1879-ben született, abban évben, amikor Wilhelm Wundt létrehozta az első kísérleti pszichológiai laboratóriumot a Lipcsei Egyetemen, és életének 100. évében, 1978-ban halt meg. Olyan termékeny élet után, amely a pszichológiában is nyomot hagyott. Dienes Valéria éppúgy tekinthető filozófusnak, matematikusnak, táncművészeknek és táncteoretikusnak, mint pszichológusnak. Neve a pszichológiatörténet alakjaként sajnálatosan sokáig feledésbe merült, az utóbbi időben viszont felélénkült iránta az érdeklődés mind a matematika (Benedek, 2018), a táncművészet (Boreczky, 2021; Fenvesi, 2013, 2017; Fuchs, 2012), a táncpedagógia (Boreczky, 2021), a filozófia (Szabó, 2018) és a pszichológia (Covic, 2016; Jakabffy, 2018; Pléh, 1998, 2018) részéről is. Az élettörténet és az önéletírás is részletesen hozzáférhető (Jakabffy, 2018; Szabó, 2001).

Ebben az írásban felidézzük élettörténetét, és arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan látta Dienes Valéria kortársként a pszichológia korai fejlődését a 20. század elején, az első világháború küszöbén. Hogyan ítélte meg a pszichológiában jelentkező különböző iskolákat, irányzatokat, mit tartott nehézségekké az akkor még igencsak fiatalnak számító tudományágban? Dienes Valéria 1914-ben két rövid kötetbe foglalt összefoglaló munkát jelentetett meg a pszichológia helyzetének akkori állásáról, *A mai lélektan főbb irányjai* címen (Dienes, I-II., 1914). Erre a műre alapozva, Dienes szemével, őt idézve mutatjuk be a pszichológia korai fejlődésének kérdéseit és nehézségeit.¹

KI VOLT DIENES VALÉRIA?

Geiger Valéria néven, Szekszárdon született, „kisvárosi jólét”-ben: „...nagy sárga kapu, hosszú udvar, akácfás, kisasszonyvirágos, hajnalkás kert ...a Séd patak mellett... két - három ló az istállóban. Két kocsis a fészerben” (lásd önéletírását in Szabó, 2001, 39.o.). Másodunokatestvérei közé tartozott Babits Mihály, akivel „szoros közelségben” nőttek fel (Jakabffy, 2018, 11.o.). Babits írásaiban többször megjelenik a Geiger-család, és ebben a társai közül már gyerekként is kitűnő Valéria, akit Babits a következő kifejezésekkel jellemez: koraérett értelem, naprakész műveltség, férfias tudományos érdeklődés és önállóság, és mindemellett olyan nőies tendenciák is feltűnnek, mint a szellemi-lelki társsal való egybeolvadás igénye, inspirációkra való fogékonyság, s hogy szinte mindenkit, akivel közelebbi kapcsolatban állt, „legmagasabb pontján megtartva” őrzött emlékezetében (idézi Jakabffy, 2018, 14.o.).

¹ A Magyar Pszichológiai Szemle „Múltunk” rovata 1987/3-as számában Pléh Csaba foglalkozott Dienes e művével és szemelvényeket is közölt (Pléh, 1987). A jelen írás ezt a törekvést aktualizálja, előzménye Tóth Enikő: *A pszichológia kialakulásának nehézségei a 19-20. században, Dienes Valéria szemével* c. műhelymunkája (2020, SZTE Pszichológiai Intézet) volt.

Dienes (Geiger) Valéria. Forrás: Nemzeti Örökség Intézete
<https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/farkasreti-temeto/dienes-valeria-geiger-valeria/>

Miután édesapja elhagyta őket, édesanyja két lányával Pápára költözött. „Férfias önállósággal vitt magával és tartott el bennünket”- írja Dienes Valéria önéletírásában (in Szabó, 2001, 65.o.). Az anya két év alatt megszerezte az elemi és a polgári iskolai tanítói diplomát, és a pápai leányiskolába került tanárnőnek. Két lánya számára is a tanulást tekintette életstratégiának. Valéria befejezte Pápán a polgári iskolát, Győrben pedig elvégezte a tanítóképzőt. Ekkor hallott először arról, hogy már nők is járhatnak egyetemre. Eldöntötte, hogy jelentkezik, és felvételt nyert a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarára. „A tudomány, a science érdekelt: matematikára és fizikára mentem, a matematika volt az, ami igazán elragadott, és abból sarjadt ki az igazi, a filozófiai fokozat. Filozófiát kerestem a matematikában is, dacára, hogy előbb csináltam matematikai tételeket, mint filozófiát” (idézi Jakabffy, 2018, 16.o.).

A filozófia volt „életének alaptónusa” (Szabó, 2001, 12.o.), azonban zenei téren is kiemelkedően tehetséges volt. Egyetemi tanulmányaival párhuzamosan beiratkozott a Zeneakadémiára és zeneszerzést tanult. Életében fontos szerepet játszott a zene: „zenei szerelmem termelte esztétikai érdeklődésemet” (Jakabffy, 2018, 17.o.). Később így nyilatkozott: „... énbőlőlem négy rapszódia kerekedett az élet folyamán. Mert négy szerelmem volt: a zene, a matematika, a filozófia és az orkesztika” (Jakabffy, 2018). Az orkesztika a saját maga által kifejlesztett mozgásművészeti rendszer volt, amely kreativitásának kiteljesedését hozta (Covic, 2016; Fenyves, 2018).

Egyetemi tanulmányainak első éve alatt (1901-ben) megtalálta szellemi társát az ugyancsak egyetemista (később híres matematikus) Dienes Pálban, akihez hamarosan feleségül is ment. Szellemi partnerségük közös matematikai munkákban is kiteljesedett.² Első egyetemi éve alatt – miközben filozófiát tanult fő tárgyként és matematikás melléktárgyként - jelentkezett a Zeneakadémiára is,

² Az Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítőjében 1910-ben közös dolgozata jelent meg Dienes Pállal, *Általános tételek az algebrai és logaritmikus singularitásokról* címmel.

miután, azt írja: „Gyermekkorom óta vágyódtam arra, hogy tökéletesen megtanuljak zongorázni” (in Szabó, 2001, 53.o.). Itt nem csak zongorátudását tökéletesítette, de zeneszerzést is tanult. Mindketten 1905-ben (házasságkötésük évében) szereztek doktorátust. Dienes Valéria volt az első nő, aki a vezető magyar egyetemen doktorátust szerzett; filozófiai doktori munkájának címe - „Valóságelméletek” - az alapkérdések iránti fogékonyságát mutatta. Ezt követte hamarosan a Sorbonne-on szerzett doktorátus.

A kiábrándult Dienes Pál hatására³ elhagyta fiatalkori vallásosságát. Valláshoz való viszonyát a következőképpen jellemezte önéletírásában: „Az én életem ebből a szempontból három szakaszra oszlik. Nagyjából évtizedekbe keretezhetem: az első húsz év gyermekkori naiv, formális vallásosság, a második 20 év elszakadás Istentől és kísérletezés a saját akaratommal, a harmadik és negyedik 20 év, és a megkezdett ötödik, a hazatérés kísérlete” (Szabó, 2001, 46.o.)⁴.

A fiatal házaspár bekapcsolódott az akkoriban forrongó polgári és baloldali radikalizmus szellemi világába. Baráti kapcsolatban álltak többek között Jászi Oszkárral, Szabó Ervinnel. Dienes Pál aktív tagja volt a Galilei Körnek⁵, részt vett a Társadalomtudományi Társaság munkájában. Nem csak a férj, hanem az egyedi jelenségnek számító fiatal filozófusnő is hamarosan előadásokat tartott a Galilei Körben. Erről így ír:

„Mindenféle előadásokat kértek tőlem, megmondták, hogy körülbelül milyen témákról beszéljek. Ezek az első előadásaim legnagyobbbrészt filozófiaiak voltak. Akkor én teljesen materialista voltam és abban a hitben éltem, hogy nincsen semmi más a világon, mint egy örök matéria. Most már nem ezt gondolom, de akkor nagyon küzdöttem ezért a gondolatért” (in: Szabó, 2001, 13.o.).

Az előadások mellett cikket írt a Huszadik Század c. folyóiratnak, és bekapcsolódott a feminista mozgalomba. Erről így ír visszaemlékezésében: „Akkor mindenféle mozgalmak engem lenyeltek. Például meghívtak a feministák, hogy vidéki előadásokat tartsak. Azután meghívtak a Galilei-körbe, azután csináltunk egy Szülők Iskoláját.” (Dienes in Szabó, 2001, 123.o.)

Az 1909-es év ösztöndíjasokként Párizsban találta őket. Dienes Valéria a Sorbonne-ra járt, ahol férjével mindketten matematikai doktorátusukon dolgoztak. Eközben filozófiát hallgatott Henri Bergsontól, akinek spirituális, az intuíció fontosságát hangsúlyozó filozófiája megragadta és átalakította világfelfogását.⁶ Barátságba került a filozófussal, akinek hatására visszatért a

³ Dienes Valéria leírása szerint (in Szabó, 2001, 59.o.) a „félíg gyermek” Dienes Pálban felébredt a kételkedés Isten létével kapcsolatban. Elhatározta, hogy magát Istent kérdezi meg ezügyben. Kiment egyedül a közeli erdőbe és hangosan feltette kérdését Istenhez címezve. Háromszor tette fel a kérdést, de egyszer sem kapott semmiféle választ, noha bármilyen jelet elfogadott volna. Ettől kezdve megszűnt vallásosnak lenni.

⁴ Amikor ezt írta, már átlépett 90-es éveiben.

⁵ A Galilei kört 1908-ban alapították ateista-szabadgondolkodó egyetemisták Pikler Gyula a radikális baloldali értelmiség jelentős hatású egyesülete volt (Csunderlik, 2020).

⁶ Bergson pozitívizmussal szembenálló filozófiájáról 1914-ben jelent meg magyarul René Gilloun Henri Bergson pszichológiája c. munkája Farka Zoltán fordításában, majd Bergsont ismertette

valláshoz, elmélyült katolicizmusa és mélyebben fordult Isten felé. Egyedüli jogot kapott Bergson műveinek magyarra fordítására. 1912-ig Párizsban töltötte minden idejét és Bergson filozófiája mellett megismerkedett a francia pszichológiával, emellett egy sajátos mozgásművészet-mozgalommal is, melynek vezetője Raymond Duncan, a táncosnő Isadora Duncan testvére volt (Jakabffy, 2018). Utolsó szemeszterét a Sorbonne-on filozófiai tanulmányokkal töltötte, mellette rendszeresen táncolt. 1914-ben a tanév végén visszatért Budapestre, és megszületett első gyermeke Gedeon (két évvel később született második gyermeke, Zoltán).

Az „anyaság nagy élménye” (in: Szabó, 2001, 73.o.) mélyen hatott rá, és ez vitte közel a pszichológiához is. Visszaemlékezésében így írt erről:

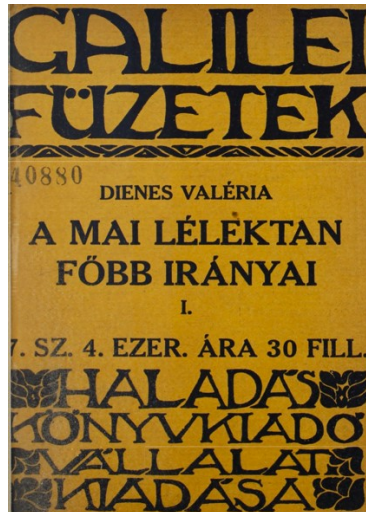
„Életem legboldogabb percének számítom azt, amikor öntudatomat visszanyerve meghallottam az immár nem bennem, hanem mellettem élő kisfiam lélegzetét. Otthonomban az ő lélektana lett a világgommá. Kedvéért ismertem meg Pavlovot, Bechterewet, Deneny-t és a többieket, és az ő gondolataik világításában írtam éveken át gyermekpszichológiai jegyzeteimet Gedeon első öt, és Zoltán első három évéről. Írtam a Galilei körnek füzet sorozatába valami két füzetet /a témában/, általánosságokról ...” (in: Szabó, 2001, 73.o.).

A LÉLEKTAN HELYZETE AZ 1910-ES ÉVEK ELEJÉN, A „MAI LÉLEKTAN FŐBB IRÁNYAI” ELSŐ KÖTETÉBEN

Filozófiai felkészültsége, bergsoniánus háttere és anyai szerepből adódó pszichológia iránti érdeklődése, valamint tájékozottsága termékenyen találkozott a „két füzet”-ben, amit Dienes Valéria a Galilei Kör égisze alatt megjelentetett.⁷ A Galilei Füzetek c. sorozat célja volt a társadalomtudományok, a természettudományok, és a modern filozófia eredményeinek népszerű ismertetése. Dienes munkáját „A mai lélektan főbb irányai” címen 1914-ben adták ki a sorozatban, előtte előadás-sorozatként hangzott el a Galilei -körben (v.ö. D. 123.o.). Ekkor 35 éves, két diploma birtokosa, matematikai és filozófiai értekezések szerzője, és egy gyermek édesanyja. A mű az első világháború küszöbén került kiadásra, de még nem lehetett teljes mértékben világos, hogy mit is jelent a háború. Az előadások, illetve a két kis kötet célja a pszichológia, mint új tudományterület iránt érdeklődő közönség tárgyilagos tájékoztatása volt.

Babits Mihály tanulmnya is (1925) a magyar közönség számára. Bergson műveit később Dienes Valéria fordította magyarra.

⁷ Az első 32, a második 38 oldal hosszúságú értekezés.

1. Ábra Dienes Valéria 1914-ben megjelent írásának első része.⁸

A két „füzetben” Dienes meggyőző tájékozottsággal és magabiztossággal mutatja be a pszichológia korabeli helyzetét. Taglalja a pszichológia, mint tudomány alapvető problémáit és jelentősebb megközelítéseit. Mindezek ismertetése mellett saját meglátásaival is hozzájárul az olvasó tájékozottságához. A továbbiakban a fő gondolatok ismertetésére térünk rá, idézetekre támaszkodva, mert a találó megfogalmazások önmagukban is érdekesek, érzékeltetik Dienes gondolkodásmódját, és a lélektan akkori nyelvezetét, fogalmi eszköztárát.

EGYSÉGES LÉLEKTAN NEM LÉTEZIK

Az első kötet általános diagnózissal kezd, amely „egy lehetséges tévedés” elosztatására irányul: ha valaki azt hinné, hogy van egységes pszichológia, az téved. „Még nincsen egységes pszichológia” – hirdeti az első alcím (Dienes, 2014 / I., 3.o.).⁹

„Az eszméleti¹⁰ jelenségeknek még nincs egyetlen, összefüggő és egészében fejlődő tudománya. Nincsen lélektan olyan értelemben, mint van mennyiségtan, természettan, vegytan, melyeknek kutatói legalább nagyjából egyetértően elfogadott és rendezett tudománytesthez adják hozzá egyhangúlag érvényesnek elismert módszerekkel megállapított eredményeiket. A lélektani „tények” nincsenek rendben, nincsenek a tudományos világtól egyértelműleg jóváhagyott szerves egészbe foglalva, melyben mindenkinek megvolna a maga helye, rangja, fontossága, és már kész, de még üres keretek — problémák — várnák a még meg nem talált igazságokat. Sőt, arra nézve sincs végérvényes megállapodás, hogy mily módon talált és mily természetű adatokat kell múlthatatlanul tényeknek elfogadnunk, más szóval nincs a lélektannak sem egységes módszere, sem körülhatárolt tartománya” (Dienes, 2014 / I., 3.o.).

⁸ Mindkét kötet digitalizáltan elérhető az Arcanum Digitális Tudománytárban.

⁹ A kötetben az írásmód néha „pszichológia”, néha „pszikológia”.

¹⁰ Az „eszmélet”, „eszméleti” kifejezéseket mai szóhasználatunkban a tudat., tudati szavakkal helyettesíthetjük be.

Mit várjon az olvasó ettől a bemutatástól? A „kijózanító” indítás így folytatódik:

„Kimerítő képet nem adhatunk erről a félig készet is romboló, s folyton új eszközökkel próbálkozó tudományos tevékenységről, mert a lélektannak annyi ága és mestere van, hogy ha valamennyit említeni akarnék, füzetünk katalógussá válnék. Nem adhatunk itt sem axiómákat, sem alaptörvényeket, sőt alapfogalmakat sem, mert a lélektani tudományoknak nincs egységes fogalomrendszere, nincsenek egyértelműleg elfogadott alaptörvényei. Mielőtt pedig lélektani eredmények közlésére gondolnánk, meg kell mondanunk, hogy lélektan helyett lélektani tudományok vannak, melyek egymást igen különbözően értékelik. ... nincsenek sem tiszta felosztások, sem módszeres vagy elvi egységesség, sem összefüggésükben átlátott eredmények” (Dienes, 2014 / I., 8.o.).

A lélektan tehát a szerző szerint nagyon különböző tárgyú, igényű és értékű vizsgálódások halmaza. Hatalmas terület, melynek határai bizonytalanok, vitások. Benne több tudományterület egyesül, többek között: pszichofizika, pszihokémia és pszihofiziológia, szociológia, tömeglélektan, néplélektan, de bizonytalanság uralkodik atekintetben, hogy hogyan alkotnak ezek egy új tudományt. Nyitott kérdés, hogy hol és hogyan kell a lélektani adatokat keresni és feldolgozni? Hol kell keressük a lélektan anyagát és mily eszközökkel férhet hozzá ehhez az anyaghoz a tudományos kutatás?

„...eszméletünk közvetlen adataiban, önmegfigyeléssel-e, vagy idegrendszerünk mozgásjátékaiban, kísérletezéssel-e? Vagy „elfogulatlan” ténygyűjtésre kell szorítkoznunk, ankéteket¹¹ kell rendezni, önmegfigyeléseket gyűjteni, finom műszerekkel számokba foglalható és tabellákká összeállítható adatokat felvenni, szorgosan figyelni állatainkat, gyermekeinket, elmebetegeinket, a bűnösöket, a tömeget, a nemzeteket, jegyezni, halmozni, rovatolni és várni a pszichológiának még el nem jött Galilei-jét, aki lángelméjének egy aktusával, talán egy új, mindenhová bevilágító tapasztalattal vagy törvénnyel renddé, tudománnyá kristályosítja ki a rendetlen halmazt, melyben még semmi sincsen a maga helyén? Vagy talán nem is lehet Galileit várni, talán a pszichológiának a természettudományokétól különböző, egészen új tudománytipust kell meg teremteni, új módszerrel, új elvekkkel, új célokkal kell dolgoznia, s a ma benne uralkodó fejetlenség talán onnan származik, hogy mindenáron más tudományoktól kölcsönzött módszerrel akarják megalapítani?” (Dienes, 2014 / I., 9.o.).

„KÉT TUDOMÁNYOS HAJLANDÓSÁG” ÉS EGY ALAPDILEMMA

Az első oldalakon Dienes rámutat a visszás állapot mögötti problémára is, amelyet az „eszméleti élet” – a szubjektív tudatosság – természetéből fakadó megkerülhetetlen belső ellentmondásként ír le. A pszichológia feladata az „eszméleti élet” feltárása, azonban ennek sajátosságai nehezen összeegyeztethetőek a természettudományosság igényével, amely sokak törekvése e heterogén területen. A tárgy és a módszer kérdése a lélektani kutatások terén mélyebb

¹¹ Jelentése: tanácskozás, értekezéslet.

vitaforrás, mint más tudományokban. Elkülöníthető „két tudományos hajlandóság”, amelyek módszertanilag is más utakon járnak: egyik oldalon a szubjektív tudatosságot előtérbe helyező, filozófiai gyökerű megközelítés, a másik oldalon az eszméleti életet objektív módon közelítő természettudományosság. Ennek az ellentmondásnak a tudatosítása Dienes helyzetelemzésének kiinduló pontja.

„Az eszméleti tények tudományának birodalmában járva, mindenütt az a benyomásunk, mintha légkörében két ellentétes elem küzdene a termékenyítő hatalomért, a matematika mint a kísérleti tények kvantitatív rendelkezésének vágya, s a metafizika, nem mint elvontságokból konstruáló tudományutánczás, hanem mint a tények belső tartalmiságának minél közvetlenebb és teljesebb megtudására való törekvés. ... Úgy látszik, mintha ahhoz, hogy a lélektan tudomány lehessen, nem nélkülözhetné az elsőt, de ahhoz, hogy a lélek tudománya lehessen, nem lehetne el a második nélkül. Mégis az első mindig eltereli tárgyától, a második mindig kifosztja formuláiból. (Dienes, 2014 / I., 7-8.o., kiemelés tőlünk).

A fenti sorok máig ható érvényességgel ragadják meg a lélektan, mint tudomány alapvető dilemmáját. Hogyan lehet az eltérő szemléleten alapuló szubjektív és objektív, kvantitatív és kvalitatív megközelítést összeegyeztetni? Hogyan lehet a lélektant úgy alakítani, hogy „a lélek” ne vesszen el belőle, de tudomány legyen? Dienes éleslátóan pontos meglátásokat rögzít:

„Minél „objektívabb“, tárgyiasabb akar lenni az eszmélet vizsgálata, annál inkább ki van téve annak a veszélynek, hogy hűségéből vesz, viszont minél hívebb akar lenni a közvetlen megfigyelés adataihoz, annál közelebb áll hozzá, hogy az általánosat az egyénivel, az objektívot a szubjektívvel összetévesse. Innen a tiszta módszerek tévedései, innen a különböző arányú módszerkeverékek” (Dienes, 2014 / I., 8.o.).

Dienes tehát nem csak leírja a lélektan területének heterogén, kiforratlan állapotát, hanem diagnosztizálja is ennek fő okát: a fent leírt belső antagonizmus az oka „a lélektani tudományok sokféleségének, bizonyos módszerek gyors felvirágzásának és elvirágzásának, bizonyos eredmények ellentmondásainak, s annak a sokfejűségnek, mely a lélektan alakulóban levő testét legjobban jellemzi” (Dienes, 2014 / I.,7.o.).

A belső antagonizmus ad vezérfonalat az irányzatok áttekintéséhez is. Az első kiemelt kettősség a „szerkesztő” (elementarista) és az „elemző” (az egészlegesség elvét követő) hozzáállás, mint a kétféle tudományos hajlandóság megnyilvánulásai. Az előbbi a 18. és 19. századi asszociacionizmus (Hume, J. St. Mill) útján járva „az eszméleti életet egyszerűnek gondolt és „érzet“- nek nevezett elemek jövés-menéseiből képzeli összerakottnak, és szövevényességét egyszerű elemek halmozódásának /tekinti/” (Dienes, 2014 / I.9.o.) A skót „common sense” filozófus Thomas Reid nyomán fejlődő megközelítés viszont a „bensőleg gazdag, szétszedetlen lelkiállapotot” veszi adottnak, amelyből „a lelki szövevényesség nem halmozódással, hanem szertesugárzással születik” (u.o.). Az előbbi „elégedett, ha

megalkotta a vizsgálendő tény elemekből épített utánzatát, a másik akkor nyugszik meg, ha egyszerű kezdő egészének szétbontásában eljutott a vizsgálendő tény alkotó szálakig s így meglátta, hogyan ered e tény az egészből” (u.o.).

Módszertanilag az elementarista út legkedvezőbb megoldása a kísérlet, az egészlegességet követőé pedig az életjelenségek közvetlen szemléletét nyújtó introspekción. Az elementarizmus elvezet a reflex koncepcióhoz és a viselkedés kvantitatív elemzésének igényéhez (Bechterew, Pavlov), az egészlegesség-elv pedig annak a modern filozófiai megközelítéshez, amelyik a valóság közvetlen megfigyelését célozza a lelki élet megfigyelésén keresztül (ide kapcsolódóan Bergson is említi) (Dienes, 2014 / I.,11.o.).

AZ INTROSPEKTÍV ÉS A KÍSÉRLETI LÉLEKTAN

A lélektan tárgya leginkább az önmegfigyelést, a lelki állapotok közvetlen szemléletét vonzza maga után, módszere pedig a kísérlet felé tolja. A lélektan mindez egyrészt a filozófia, másrészt a fiziológia útjára tereli. E „kétféle sugárzó keresés ... szögében terül el az egész pszichológia” (Dienes, 2014 / I.,11.o.), ugyanakkor sok területen „*e két sugár keveréke nyújtja a kutatóknak a világosságot*” (u.o.). Sem a „tisztá” megoldások, sem a „keverék” nem ad azonban egyelőre megnyugtató eredményeket, és az elvi kettősség inkább elmélyülő ellentétet, mintsem együtt működést jelent:

„Az elvi kettősség, mely a szerkesztő és elemző munka váltogatott hangsúlyozásából származik, s mely első tekintetre alig látszik többet jelenteni, mint azt, hogy az eszméleti megfigyelés adatait kétféleképp lehet tudománnyá szervezni, mely antagonizmussá feslik a kutatók kezében...Ez a széttartás a lélektanak belső eredetű tulajdonsága, mely abból származik, hogy minél „objektívabb”, tárgyiasabb akar lenni az eszmélet vizsgálata, annál inkább ki van téve annak a veszélynek, hogy hűségéből vesz, és viszont minél hűvebb akar lenni a közvetlen megfigyelés adataihoz, annál közelebb áll hozzá, hogy az általánosat az egyénivel, az objektívot a szubjektívval összetévessze. Innen a tiszta módszerek tévedései, innen a különböző arányú módszerkeverékek” (Dienes, 2014 / I.,12.o.).

Az introspekción szándéka természetes, sőt az igazán egyedül lehetségesnek tűnő út az eszméleti jelenségek elemzésében, de szubjektivitása folytán nem jut el törvényszerűségekig, és hibásan általánosíthat a saját élmény elemzése alapján. Emiatt indul el a kísérleti pszichológia fejlődése a 19. század végén. A kísérleti lélektan az eszméleti állapotok együtteseit és egymásutánjait tervszerűen idézi elő, legcélszerűbben arra nézve, hogy törvényeiket kiolvashassuk. Lehetővé teszi a számolást és a mérést, viszont „az idegen eszméletek hozzáférhetetlensége” miatt minden kísérleti ténymegállapítás analogikus következtetésen nyugszik (Dienes, 2014 / I.,13.o.). E két módszer tehát a közvetlenség és a tárgyiasság ellentétét hordozza, és ez az ellentét nem könnyen feloldható.

A problémákat az egyes mérési módszerekben lehetetlen kiküszöbölni. Lássuk például az önmegfigyelést. Ki mondja meg, hogy nem torzítunk-e önmagunkkal szemben? Hiszen gondolataink csupán magunkéi. Ezért

alakították ki a kísérleti módszert, mely már egy objektívebb vizsgálatot tesz lehetővé. Ami azonban az előbb problémának bizonyult, itt hátránynak, ugyanis a lélektanban a fő lényeg, hogy a személyek hogyan élik meg az adott szituációt. Ezért tehát sosem lehetünk teljes mértékben objektívek.

Dienes részletesen bemutatja a kísérleti pszichológia főbb irányzatait, rámutatva ezek problémás pontjaira. A pszichofizika célja kvantitatív összefüggést állapítani meg az inger és az érzet között, törvényszerű összefüggéseket keresve (Weber, Fechner). Dienes idézi Bergson kritikáját, melynek lényege az érzetek mérhetőségének és mennyiségi összehasonlításának tagadásában, és a törvényszerűségekkel kapcsolatos kétségekben rejlik.

„A törvénynek hitt számbeli összefüggésekről kiderült, hogy egyénenként s az egyének érzelmi állapotai szerint változnak, hogy épségben tartásukhoz fáradtság- és kimerülés-törvényeket kell keresni (Delboeuf, Mosso, Ameline), hogy az érzetek „erőssége“ mellett más „nagyságok“ hozzákeveredését és zavaró hatását is tekintetbe kell venni (G. E. Müller), hogy végül az érzetet nem szabad egyszerű állapotnak tekinteni, mert mihelyt eszméleti ténnyé válik, már ezzel szövevényesül (Van Biervliet), hogy a kísérletek alkal mával ítéletekkel van keverve és tőlük elválaszthatatlan (Foucault) s így a tiszta érzet pusztán fikció a valóságos érzetnek pedig lehetetlen mérőszámot tulajdonítani” (Dienes, 2014 / I.,15.o.).

A reakció-kísérletek Helmholtzig visszamenő hagyományát, (amelyet „pszichometriának” nevez) szintén kidolgozott területeként mutatja be. Az ilyen kísérletek feladata *„megállapítani a reakció-idő összefüggéseit a megszokással, elfáradással, ingererősséggel, orvosszerek hatásával, a kitűzött reakció-feladat mineműségével stb.”* (Dienes, 2014 / I.,16.o.). Ide tartozik *„a percepció-idő, appercepció-idő, választás-idő, asszociációk, logikai folyamatok stb. idejének mérése”* (u.o.).

A kísérleti pszichológia harmadik ága a pszichofiziológia, amely azt vizsgálja, hogy *„mily megfelelések találhatók az eszméleti jelenségek (pl. figyelem, szellemi munka) s a fiziológiai jelenségek („hatás a „lélekzésre, az érverésre, vérkeringésre, a szív működésére, a kiválasztó-szervek, mirigyek működésére”, Dienes, 2014 / I.,16.o.).*

„A kísérletek eddigi általános eredménye az, hogy az eszméleti állapotok hullámváltozásainak meg van a maga visszaverődése a szervezet minden működésében s e működések gyakran az eszméletre is visszahatnak, azonban általános kvantitatív törvénybe az egyéni különbségek rendkívüli nagysága miatt egyelőre nem foglalhatók” (Dienes, 2014 / I.,17.o.)

Dienes bemutatja, hogy Wundt lipcsei iskolája milyen szorgos munkásságot fejt ki mind a három téren (pszichofizika, reakció idő mérés, pszichofiziológia). Wundt ekkor (1914-ben) 82 éves, lipcsei intézete a kísérleti pszichológia nemzetközi központja, ahol magyar pszichológusok (így például Lechner Károly, Ranschburg Pál) is megfordultak (...). A lipcsei iskola az érzetből indul ki. Számukra

„az érzet kísérleti objektum, szövevényes megnézni való, melynek vizsgálni kell a feltételeit, lefolyását, következményeit, melynek meg kell írni a természetrajzát, a tudományát. Az anyagi és eszméleti világ érintkezéspontja, melyben e két tartomány összerendelt elemeit meg kell találni s melynek finom gépezetét részletesen szét kell szedni, hogy megért hessük. A lipcsei laboratóriumban megmérnek rajta mindent, ami csak mérhető ... kísérletet kísérletre halmozva mennek a részletek részleteibe és a mérni való finomításával mind közelebb vélnek férkőzni a lélektan alapjaihoz” (Dienes, 2014 / I.,18-19.o.).

A felaprózás és kvantitatívitás iránti elkötelezettség bemutatásából kicseng a szerző kritikus hangvétele:

„Számadatok gyűlnek fel, azok aritmetikai közepét vagy középő értékét tabellákba foglalják s a tabellákból igyekeznek numerikus törvényszerűséget kiolvasni. A pontosság vágya, s az alany eszméleti állapotainak kevésbe vevése a kísérleti személyt zárt fülkébe szigeteli, ahonnan csak áramszakitó vagy csengető vagy más jeladó gombok révén közlekedik a kísérletezővel, aki nem érdeklődik alanyának személyes benyomásai iránt” (Dienes, 2014 / I.,19-20.o.).

Dienes a második kötetben visszanyúl a kísérletezéshez és értékes kiegészítéseket tesz.¹² Érinti a jelentős kísérleti pszichológusok munkáját, azokon a munkaterületeken, amelyekben a kísérlet a legalkalmasabb módszer. A felsorolásban szerepel az érzetek és észleletek („észrevevés”) tanulmányozása („pl. Goldscheider, Stumpf, nálunk Révész”) egyszerű tanulási és emlékezési műveletek („Müller, Schumann, Ebbinghaus, nálunk Ranschburg”), az asszociáció („Ziehen, Münsterberg”), és a figyelés kísérleti kutatásai („Dürr, Mac Dougall stb.”, Dienes, 2014 / I.,5.o.). Mérlegeli a kísérleti pszichológia erősségeit és korlátait egyrészt az introspekcióhoz, másrészt a pszichopatológiához képest. Kiemeli, hogy:

/A kísérleti lélektan/ „Minthogy idegen eszmélethez¹³ közvetlenül nem nyúlhat, legmesszebbi lépését akkor teszi, mikor azon idegen eszméletnek oly külső megnyilatkozását idézi elő, mely egyenesen s egyértelműleg kapcsolódik az okozó tartalomhoz, melyről e tartalomra minimális értelmező munka visz át. 5). ... „Az eszmélet tüneménytanát, melyben elsősorban az introspekció illetékes, az eszmélet pszichikai mechanizmusainak ismertetésével egészíti ki, melyeknek legnagyobb része rejtve marad a normális eszmélés elől. Ebben és nem a még ma is tul- buzgalommal keresett számbeli formulákban keresendő e módszer fő érdeme” (Dienes, 2014 / I., 6.o.).

A pszichopatológiához képest az értelmezés szerepének különbségeit emeli ki, metaforikusan is megvilágítva a kísérleti pszichológia és a pszichopatológia eltérő karakterét.

¹² A kísérleti módszer két helyen való tárgyalása szerkesztési következetlenség, feltehetően arra mutat, hogy két előadás formájában hangzott el eredetileg a szöveg.

¹³ Értsd: a vizsgált személy tudatához.

„... míg a kísérleti pszichológus feltételei külső voltaknál, inger-természetüknél fogva adottak és az értelmezés csak a reagáló eszméltre vonatkozó eredményekben, s ott is minimálisan szerepel, addig a patopszichológusnak ... a beteg eszméleti konstellációnak megállapításához is csak az alany viselkedésének és a kikérdezésre adott reakcióinak értelmezésével juthat el s ezek szerepe átnyúlik az eredmények leírásába, hogy ott újabb értelmezésekkel társulva adja a vizsgálat egészének tudományos képét.ha a kísérleti lélektan talaj- vizsgálat, a patopszichológia az eszmélet geológiája, ha amaz a pszihikai élmények természetrajza, emez a lélek paleontológiája” (Dienes, 2014 / I.,11.o.).

AZ INTROSPEKCIÓ ÉS A KÍSÉRLET EGYESÍTÉSE, EGYÉNVIZSGÁLAT ÉS CSOPORTVIZSGÁLAT

Dienes a „francia iskolát”, ezen belül is Alfred Binet munkásságát hozza fel annak illusztrálására, hogy lehet egyesítve is alkalmazni az introspekciót (kikérdezést) és a kísérletezést. Binet ellenőrzött körülmények között ad egyszerű szellemi feladatokat az alanyainak, de nem retten vissza attól, hogy kikérdezze őket szubjektív benyomásaikról.

„...végre is a beszéd révén szellemileg közlekedni tudó lények vagyunk Miért zárjuk ki a közlekedés mód használatát éppen a minden más módon hozzáférhetetlen belső élet tudományából? Miért ne vehetnék tudomásul És miért ne használhatná fel a pszichológust saját introspekció i mellett alanyának ön önmegfigyeléseit is?” (Dienes, 2014 / I., 21.o.).

Binet saját lányain kísérletezi ki kísérleti módszereit, tanulmányozva és ennek a megközelítésnek éppen az „egyéni adatok minél teljesebb kihasználásában van a főereje” (22.o.). De Binet az egyénvizsgálat mellett használja „a statisztikai módszert” is: kérdőíveket ad ki és csoportokban is vizsgálja a feladatmegoldást, ahol „a válaszok nagy száma adja” a módszer erejét (u.o.). Mind az „egyénvizsgáló” szisztematikus kikérdezés, mind a statisztikai módszer talál azonban „külön pártolókra is”, állapítja meg Dienes, és hozzáteszi: a statisztikai módszer különösen az amerikai pszichológusoknál talált követőkre.

Dienes rámutat, hogy a kísérlet és introspekció egyesítésének kísérletére példa Külpe wüzburgi iskolája is. Az itt alkalmazott „kikérdező kísérletek” (amelyek ellen Wundt hevesen kikelt és látszatkísérleteknek nevezett) kiterjesztették az önmegfigyelés módszerét a gondolkodás folyamatára és annak szemléletes leírására ösztökélték a kísérleti alanyt (aki tipikusan maga a vizsgálódó pszichológus volt), hogy mit él át gondolkodás közben (például amikor megértett valamit). Dienes látta, hogy ez a módszer is „vaskos tévedésekhez” vezethet és „végérvényes megállapításokra egymagában nem elegendő” (Dienes, 2014 / I., 27.o.).

PSZICHOPATOLÓGIAI MÓDSZEREK, HIPNOTIZMUS

A lélektani tudományok körképében Dienes nagy jelentőséget tulajdonított a patológiának, mert az természetes módon hoz olyan eseteket, amelyekben a

funkciók szelektív elvesztése vagy sérülése különleges megfigyeléseket tesz lehetővé. A vizsgálatok „a beteg egyének hű leírásával kezdődnek” és eljutnak „az egészséges lélek főjelenségeinek megvilágításáig” (Dienes, 2014 / I., 29.o.).

„A normális eszméletben az összes tényezők egyensúlyozott összeműködése folytán nem lehet a vizsgálandó elemet vagy tevékenységet a többtől radikálisan elszigetelni. ... A betegség ilyen viviszekciót végez az eszméleten, nem csupán félretol, hanem kihat belőle valamit, túloz vagy lefokoz benne egy-egy tevékenységet, meglevő összefüggéseket megszüntet, együttműködő elemeket szétválaszt, s ezzel a lélektani kísérletezésbe is beviszi a természettudományi kísérlet leghasznosabb fegyverét, az elszigetelést. Az elmebeteg, aki elvesztette emlékezetét, akinek munkaképtelenné vált az akarata, aki hallucinál, aki szomnambula, stb., az önként adja megzavart tevékenységének vizsgálatára a szükséges kísérleti feltételeket s az elmeorvosi klinikák ebből a szempontból nézve igazi lélektani laboratóriumok” (Dienes, 2014 / I., 28.o.).

A patológiák területén azonban a kikérdezés gyakran leküzdhetetlen nehézségekkel néz szembe, ezért Charcot, Richet, Janet és mások a klinikai megfigyelések mellett a hipnotikus állapotban látják azt az eszközt, amellyel az alany belső életének és múltjának megismerése elérhető ezek a megközelítések (Dienes, 2014 / I., 29.o.). Dienes ezekben a módszerekben egy új, potenciálisan erős magyarázati megközelítés lehetőségét látja, és itt említi meg a Magyarországon is jól ismert „Freud-féle” iskolát és a tudattalan szerepének nagy jelentőségű felfedezését.

„A lélektanok új felfogása, új tudományos beosztása, új magyarázatformái kerülnek ki belőlük, melyek más oldalon más módszerekkel elért eredményekben is igazolásra lelnek. Ennek az irányzatnak egyik ma igen virágzó és nálunk is nagyon ismeretes kiágazása a Freud-féle iskola, melynek eredményei, bizonyos túlzásoktól eltekintve, Charcot és főleg Janet eredményeit támogatják és megerősítik” (Dienes, 2014 / I., 30.o.).

A hipnózis „egy rendkívüli fontosságú kérdést tett honossá a lélektanban, a pszichológiai eszméletlenség (inconsient, Unbewusste) problémáját. Egy évtizeddel ezelőtt még a lélektanit és eszméletit szinonimául vette s a lélektani eszméletlent ellentmondásnak tekintette a tudomány. Ez a nézet ma minden alapját elveszítette s a lélektan egyik fő, talán sarkalatos problémája az eszméletlen lelkiműködéseknek s az eszméletiség különböző fokainak (subconscient) tanulmányozása” (Dienes, 2014 / I., 31.o.)

SPIRITIZMUS, PSZICHIKUS KUTATÁSOK

A tudattalan előtérbe kerülésének tárgyalásakor említi meg Dienes a pszichikus kutatásokat és a *Society of Psychical Research* nevű társaságot, amely annak a kérdéskörnek a vizsgálatára jött létre, hogy „mi az emberi eszmélet sorsa a test feloszlása után” (32.o.). A spiritualizmus a korszak divatos jelensége volt, amit a tudomány elutasított, a pszichoanalízis képviselői közül azonban többen kapcsolatba kerültek spirituális tanokkal (lásd Gyimesi, 2011). Dienes tárgyilagos

természetességgel sorolja ezeket a vizsgálatokat a tudományos lélektani kutatások hatáskörébe.

*„Ezt a kérdést eddig vagy megokolatlan hittel vagy merev tagadással intézte el az emberiség és soha pártatlan tudományos elbírálásban nem volt része. Ennek eldöntése végett gyűjti a *Psychical Research* a megfigyelés és kísérletezés adatait és próbálja mindenekelőtt kiválogatni az „okkult“-nak nevezett s csalásokkal és csalódásokkal kevert tény- halmazból (telepátia, clairvoyance, médiumság) a tudományos ellenőrzést kiállani képes elemeket (Dienes, 2014 / I., 32.o.).*

A szerző kijelenti, hogy az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy „ezen ismeretlen okú tünetek között vannak valóságosak is”. Ezek magyarázatára két elképzelés van forgalomban: a szokatlan jelenségek (telepátia, clervoyance, médiumság¹⁴) a médium „eszméletlen tevékenységeiből” – azaz tudattalanjából – származnak, illetve „a nehezebben támogatható”, „kevésbé takarékos” spiritista feltevés, mely „az idegrendszerhez nem kötött működéseket is elismer” (Dienes, 2014 / I., 32.o.).¹⁵

A „MAI LÉLEKTAN FŐBB IRÁNYAI” MÁSODIK KÖTETE

A második kötet felépítése kissé rendszertelen: több ponton visszanyúl a kísérletezés és az introspekció különböző arányú és formájú megvalósulásaihoz, kitér az állat- és a gyermeklélektanra, az egységesítésre törekvő, nagy rendszert alkotó pszichológiai törekvésekre, William James „klasszikussá vált nagy lélektanára”, a reflex-elven alapuló „oroszk iskolára” (Bechterew, Pavlov), majd Bergson lélektanára. A gondolatmenet további részletes bemutatása meghaladná ennek az írásnak a kereteit, így a második kötetből csak két csomópontot emelünk ki: Bergson lélektanának bemutatását, illetve ennek Dienes által meglátott összefüggéseit a reflexológiával, valamint az „eljövendő lélektanra” vonatkozó eszmefuttatást.

BERGSON LÉLEKTANA

Mire a fenti pszichológiai áttekintést írja, Dienes már Bergson hatása alatt áll. A bergsoni filozófia nem rendszer, hanem egy „szellemi magatartás” „az intellektualitás túlkapásaival szemben” amely „az intuitív kutatást tudatos módszerré emeli” (Dienes, kiadatlan, in: Szabó, 2001, 175.o.). Bergson azt várja a lélektantól, hogy az képes legyen megragadni azt, ahogyan a szellemiség (tudat) a valóságot közvetlen élményként megtapasztalja. Bármilyen módszer

¹⁴ A médium a parapszichológiában különleges érzékelési képességekkel rendelkező egyén, aki képes felfogni és közvetíteni bizonyos dolgokat, vagy akin keresztül szellemlények megnyilvánulhatnak (Curcio, 1991).

¹⁵ A szerző felhívja a figyelmet, hogy a Husadik Század c. folyóirat 1909-es évfolyama részletesen beszámol a pszichikus kutatásokról.

elfogadható, de a leglényegesebb az elfogulatlan, intuitív, kísérletező önmegfigyelés („auto-experimentálás”, Dienes, 2014 / II., 31.o.).

Dienes az orosz iskolával veti össze a bergsoni lélektant, és a nyilvánvaló eltérések mellett hasonlóságokat is talál. Az orosz reflexológia elveti a tudat vizsgálatát és a viselkedés objektív tudománya akar lenni, míg a bergsoni megközelítés szerint a pszichológiának „eszmélettannak” kell lennie, és ehhez kell megtalálni a megfelelő eszközöket. Mégis vannak közös konklúziók, amelyek közül Dienes a következőket emeli ki:

„1. Az agy nem a dolgok másolatainak elképzelésére, hanem az eszméleti tevékenységnek a cselekvés érdekében való elhatárolására, válogatásokra, letiltásokra szolgál; az agy nem tapasztalataink másolatainak gyűjteménye, hanem lehetséges cselekvések közt válogató műszer, nem fotografáló készülék, hanem reflexközpont.

2. Az érzékszervek elemző műszerek, melyek a külső világ hatásai közül kiválogatják a szervezetet érdeklőket s azokat a reflexkapcsolódásokba iktatják.

3. Az emlékek felujulása nem múlt élmények képeinek felujulásából, hanem centrális ingerekből származó reflexnyalábok kezdődő megvalósulásából áll.

4. Az észrevezés nem a külső világ képszerű másolása, hanem a külső tárgyak használatának meg felelő mozgások kezdődő vázolódása az idegrendszerben” (Dienes, 2014 / II., 32.o.).

„EGY JÖVENDŐ LÉLEKTAN LEHETŐSÉGEI”

Dienes korabeli lélektant bemutató munkájának egyik legérdekesebb részét alkotják a lélektan mint egységes tudomány kérdésével foglalkozó gondolatok. Már kiinduló pontja is az a megállapítás volt, hogy egyelőre nem létezik egységes lélektan, és ennek oka ott kereshető, hogy ellentét áll fenn a lélektan tárgya és módszere között. A tárgy az „eszméleti élet” a maga mindenki számára közvetlenül hozzáférhető bonyolultságában, változatosságában, egészlegességében és élményszerűségében. A tudományos módszer viszont tárgyiasítást, objektivitást, egységes elméletet és racionális rendezettséget igényel, de ha ezt tesszük, akkor elvesz a tárgyhoz – a lelki élet alapvető jellegéhez való hűség.

Mit tegyen a pszichológia – várjon egy nagy elméletalkotóra, egy nagy rendteremtőre? Ebben nem lehet bízni, sokkal inkább fel kell vállalni, Dienes szerint, hogy a lelki jelenségek tanulmányozása terén „a valóság új keresésmódot akar kikényszeríteni az emberi elmétől ... (Dienes, 2014 / II., 4-5.o.)

„Ha a lélektannak, ... új tudományfajt kell megalakulásával teremtenie, akkor ezt az új tudományt tárgya a filozófiával, módszerei a természettudományokkal tartják majd rokonságban. E tárgy és e módszerek azonban nem termettek egymás számára, s egymáshoz formálódásuk lényeges átalakulásukkal fog járni. E módszerek az anyag tudományai számára készültek és az eszméleti élet vizsgálatára eredeti formájukban nem alkalmasak” (Dienes, 2014 / II., 5.o.).

A nemzetközi áttekintéssel rendelkező Dienes szerint az 1910-es években a lélektan tudomány előkészítő munkát végez. Bízunk abban, hogy „Majd kisarjadnak belőle termékeny pontokon oly középponti látások, melyek tudománnyá egységesítik, s ezzel a differenciálódásra képessé teszik a mostani határozatlanul összefüggő tanulmánytestet” 20.o.

Bergsoniánus gondolkodása mutatkozik meg abban, hogy ezen az úton a „genetikus rendeződést” – a fejlődéselvet – tartja vezérfonálnak.

„A saját közvetlenségében szemlélt belső élet csak egyetlenegy dologgal sugalmaz rendet és egységet, azzal a folytonos önmagából való kibontakozással, mely kezdetben összeférő, egymásbaolvadó, idővel azonban szétágazó hajlandóságok fáját mutatja mindenben, ami él. A lelkiélet alakulásának, folytonosan születőben levő és folytonosan kinyíló és elnyíló eseményeinek fejlődésükben való szemlélete és e fejlődést követő, annak szálait kibogozó s újból összefűző leírása nyújthatna oly lélektudományt, melynek tényei hívek és egysége mégis természetes volna, mert ez az egység nem több-kevesebb önkénnyel kiválasztott alapelvől vagy vezető tapasztalásból, hanem az anyagául szolgáló valóságok hű követéséből, azok genezisének tiszteletben tarlásából származnék” (Dienes, 2014 / II., 25.o.).

Írásunk súlypontja a *Mai lélektan főbb irányai* c. munka bemutatása. Ennek a műnek a jelentőségét az adja, hogy egyik első, széleskörű, elméleti koncepcióba foglalt, tárgyilagos tájékoztatás volt Magyarországon a lélektanról, mint új tudományról. Emellett figyelemreméltó, hogy az első diplomával rendelkező magyar filozófusnő tollából született ez az áttekintés, amelyben a képzett intellektus önálló hangját fedezhetjük fel. A munka egy korábbi bemutatása során Pléh Csaba (1987, 432.o.) megjegyezte: *„Szinte mosolyt csal ajkunkra, hogy az egység hiánya, a módszer s tematika ellentétes irányba feszítő erői felett érzett aggodalmak már 70 évvel ezelőtt ugyanúgy aggasztották a pszichológusokat, mint ma”*. További 20 év múltán hozzátehetjük: Dienes gondolatai, éleslátó „észrevevései” ma is relevánsak és továbbgondolandóak.

AZ ÉLETTÖRTÉNET FOLYTATÁSA – EPILÓGUS

Dienes e munkájának megjelenését hosszú és termékeny évek követték, itt csak röviden térünk ki ezekre lezárásképpen. A *Mai lélektan főbb irányai* c. munka sorsfordító évben – az első világháború kitörésének évében – keletkezett. Ez az időszak sorsfordító volt a Galilei kör történetének alakulásában is – a kezdetben apolitikus, tudományos önképzésre létrejött szabadgondolkodó társaságban egyre meghatározóbbá váltak a szélsőbaloldali eszmék (Csunderlik, 2016). A magyar értelmiség kettészakadását megpecsételte a Tanácsköztársasághoz való viszony.¹⁶ A társadalmi haladást gyorsítani akaró radikális polgári eszmék

¹⁶ A magyar értelmiségiek közül sokan, akik távol álltak a kommunista eszméktől (például Babits Mihály, Illyés Gyula, Juhász Gyula, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Németh László,

képviselői az őszi rózsás forradalom mellé, majd sokan a Tanácsköztársaság mellé álltak és szerepet is vállaltak. A Galilei Körből a proletárdiktatúra több vezető népbiztosa került ki (Csunderlik, 2016). Az értelmiség más részei (köztük például Ranschburg Pál is, v.ö. Ranschburg Á.H., 2011) nem rokonszenveztek a radikális eszmékkel és megvalósításukkal.

A progresszív gondolkodású Dienes Pál (protestáns nemesi ősök leszármazottja) elköteleződött az Őszi rózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság mellett. Miután eltörölték az egyetemek autonómiáját, ő lett a budapesti egyetem élére kijelölt, radikális átalakulásokat levezénylő bizottság vezetője. A Marx—Engels Munkásegyletem megszervezésében is részt vállalt. Valéria, aki időközben a tánc- és mozdulatművészet irányába is elindult és kidolgozta és alkalmazta saját mozgásművészeti rendszerét, az orkesztikát (Boreczky és Fenyvesi, 2017; a Tanácsköztársaság alatt tervezetet készített a női testnevelés megreformálására (Életrajzi Lexikon). A bukás után megindult a számonkérés, amely elől Dienes Pál Bécsbe menekült. Felesége néhány hét múlva követte őt két gyermekükkel. Ebben az élethelyzetben megismétlődött édesanyja sorsa: férje két gyermekével elhagyta őt.

Válása után Franciaországban és Bécsben élt két gyermekével, majd 1923-ban tért haza és egészen 1944-ig vezette orkesztikai iskoláját. Spiritualitása elmélyült, Prohászka Ottokár¹⁷, lett lelki vezetője (Jakabffy, 2018). Tevékenységét elismerték, tagja volt az Aquinói Szent Tamás Társaságnak, társelnöke a Mozgáskultúra Egyesületnek. A mozgáskultúra esztétikájával, lélektanával, filozófiai kérdésekkel foglalkozott. 1934-ben Baumgarten-díjat kapott a magyar filozófiai nyelv megteremtése terén nyújtott teljesítményéért (ő fordította magyar nyelvre sok klasszikus, például Hume, Descartes, Berkeley, és természetesen Bergson, valamint a francia jezsuita teológus Teilhard de Chardin műveit). Misztériumjátékokat és „mozdulatdrámákat” írt, amelyeket a Kodály-tanítvány Bárdos Lajos zeneszerző és zenetudós zenésített meg. Az előadások, ahol ezeket bemutatták, eseményszámba mentek. 1938-ban a magyarországi Eucharisztikus Kongresszus alkalmával közel kilencszáz szereplős Szent Imre-misztériuma aratott óriási sikert (Pottyondi, 2003).

A második világháborút követő kommunista hatalomátvétel után Magyarországon a modern táncot, mint dekadens, individualista, burzsoá műfajt, ellehetetlenítették. A magyar mozdulatművészetet misztikus, test és lélek egységét hangsúlyozó volta miatt 1950-ben osztályidegennek nyilvánítva betiltották (Táncpédia, é.n.). A tánc mellett vallásossága, életfilozófiája, egész lénye sem illeszkedett a kurzus irányvonalához. Három évtizeden át elszigeteltségben élt, nevét és munkásságát homály és feledés fedte (Pléh, 1987, említi például, hogy Dienes neve szimptomatikusan nem szerepel egy olyan pszichológiatörténeti áttekintésben, amely az 1980-as évek közepén készült:

Szabó Dezső) eleinte lelkesen fogadták a Tanácsköztársaságot. A proletárdiktatúra első hetei után azonban a forradalmi terror és a nemzeti hagyományok megvetése miatt gyorsan kiábrándultak.

¹⁷ Prohászka Ottokár 1905-től haláláig Székesfehérvár megyés püspöke volt. Emellett filozófiai és teológiai doktor, politikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és országgyűlési képviselő is volt.

Bárkán, 1985). Vallásfilozófiai tanulmányokat folytatott és fordított, a városmajori imaházban vallásfilozófiai lelkiórákat tartott (Pottyondi, 2003). A körülötte lévő hallgatást 1975-ben törte meg egy TV interjú¹⁸, a rendszerváltást követően pedig, és különösen az utóbbi években, az érdeklődés megújult irányában. Élete végéig megőrizte szellemi frissességét, utolsó előadását 95 évesen tartotta 1974-ben, a tihanyi Nemzetközi Szemiotikai Kongresszuson.

A táncos - filozófus - tudós szellemi hagyatékát a pszichológia számára is őriznünk és értelmeznünk kell.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits, M. (1910). Bergson filozófiája. *Nyugat*, 3(14)., 945-961. Letölthető: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01697.htm>
- Bárkán, Gy. (1985). A pszichológia szerepe a századelő magyar társadalomtudományi megújulásában, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 42, 471—494.
- Benedek, A. (2018). Dienes Valéria és Dienes Zoltán mint a matematika kommunikációelméleti filozófiájának előfutárai. *KELLÉK* (60), 61-110.
- Boreczky, Á., & Fenyves, M. (2017). Dienes Valéria bécsi évei és az Orkesztika Iskola. In: *Továbbélő utópiák – magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciós hatások. Neveléstudomány-történeti tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 122-140
- Boreczky, Á. (2021). Az orkesztika tudományos rendszere és a pedagógia Dienes Valéria korai munkásságában. *Magyar Tudomány (Abszolút pedagógusok nyomában – különszám, szerk. Kiss Endre és Trencsényi László)*. 144-157.
- Covic, A. (2016). *Dienes Valéria orkesztikája, és a mai embodiment paradigma a pszichológiában*. Szakdolgozat, SZTE BTK Pszichológiai Intézet, Szeged
- Csunderlik, P. (2020). Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története, 1908-1919. Napvilág Kiadó, Budapest
- Curcio, M. (1991). *Parapszichológia A-tól Z-ig*. Arkánium Kiadó, Budapest
- Dienes, V. (1914). *A mai lélektan főbb irányai I*. Haladás Kiadó, Galilei Füzetek, Haladás Könyvkiadó Budapest.
- Dienes, V. (1914). *A mai lélektan főbb irányai II*. Haladás Kiadó, Galilei Füzetek, Haladás Könyvkiadó, Budapest.
- Fenyves, M. (2013). Orkesztika és Dr. Dienes Valéria, Berczik Sára és a Berczik-iskola. *Mozdulat-magyar mozdulatművészet és művészet tükrében*, 177.
- Fenyves, M. (2018). *Mozdulattudomány: orkesztika- mozdulatrendszer*, Kellék, 60.11-22.o.
- Fuchs, L. (2012). *Dienes Valéria, Dienes Gedeon hagyatékok a Táncarchívumban. Táncstudományi Közlemények*, 2012(2), 23-33.
- Gyimesi Júlia (2011). *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Typotex

¹⁸ 1975-ben Vitányi Iván készítette a 80 éves Dienes Valériával nagy érdeklődést kiváltó interjút, amit az MTV bemutatott. Ennek szövege először a *Valóság* c. folyóirat 1975/ 8. számában jelent meg, majd nemrég. *A század nagy 40 tanúi* c. kötetben

- Jakabffy, É. (2018). Dienes Valéria életműve. *Valóság*, 61(11), 1-32.
- Pléh Csaba (1987). A pszichológus Dienes Valéria. *Magyar Pszichológia Szemle*, 7(3), 431-
- Pléh, Cs. (1998). A Hungarian Bergsonian psychologist: Valéria Dienes *Hungarian Studies* 5(1), 141-145.
- Pléh, Cs. (2005). A katolikus hagyomány a magyar pszichológia korai szakaszában: Harkai, Dienes, Schütz. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 6(1), 5-16.
- Pléh, Cs. (2018). Dienes Valéria és a modern pszichológia Bergson-alapú megújítása *Kellék* 60. 127-136.
- Ranschburg Á. H. (2011). Elismerések és előítéletek keresztüzében. Ranschburg Pál életútja a családi dokumentumok tükrében. In: Lányi G. Szerk. *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia*. 113-144, Budapest: ELTE Eötvös Kiadó,
- Pottyondi, Zs. (2003). Mélyen hívő tudós nő...Huszonöt éve halt meg Dienes Valéria *Új Ember*, LIX. évf. 23. (2861)
- Szabó, F. (1979). Dienes Valéria, a század nagy tanuja *Szolgálat*, 42 (2). 40-45.o.
- Szabó, F. (2001) Dienes Valéria önmagáról. *Agapé*. Budapest
- Szabó, F. (2018). Bergson, Dienes Valéria, Prohászka és Teilhard duChardin szellemi-lelki kapcsolódása. *Kellék* 60. 137-178.
- Táncpédia (é.n.). *Mozdulatművészet*. Online:
<http://tancpedia.hu/mozdulatmuveszet> Letöltve: 2021.10.12.
- Vitányi, I. (1975). Beszélgetés Dienes Valériával. *Valóság* 1975/8. 83-101.